

נושא במוקד: ישראל כחברה רב-תרבותית: אתגר האולפן העכשווי

ביבליותרפיה ככלי בהוראת עברית בכיתה רב- תרבותית - מבוא והצעת עבודה בכיתה

רינה ענבר

כל מי שפוסע רגלית ברחובות ערי ישראל, כל מי שנזקק לתחבורה ציבורית, כל מי שקונה בשוק אינו יכול שלא להתרשם מכך שהמדינה מתמודדת על עיצוב פניה היהודיות והדמוקרטיות ועל הגדרתו מחדש של האתוס הציוני; במילים אחרות, אינו יכול שלא לתת דעתו על השינוי הדמוגרפי העצום המתרחש ברחוב הישראלי: מגוון הלאומים, השפות, התרבויות והמוצא האתני השונים המתקיימים בו וממלאים אותו. למציאות זו ביטוי מובהק גם באולפנים, והיא מחייבת התייחסות שונה אל מטרות ההוראה ואל דרך הלימוד בהם כמו גם אל הלומדים.

הרכב תלמידים חדש באולפנים שלנו

יהודי, מוסלמי ונוצרי נכנסים לחדר... ולחילופין: סיני, רוסי וסודני... זה לא התחלה של בדיחה אלא תיאור אמיתי של הרכב כיתת אולפן עירוני בתל-אביב בשנת 2016. פירוט נוסף עשוי להציג את המגוון המרשים הבא של ארצות המוצא של התלמידים שלנו: מצרים, סודן, אריתריאה, קנייה, ניגריה, אתיופיה, מדגסקר, דרום אפריקה וחוף השנהב, סין, יפן, קוריאה, תאילנד, הודו, נפאל ירדן, ישראל והפיליפינים. קזחסטן, אוזבקיסטן, מונגוליה, גרוזיה, אוקראינה, מולדביה, רוסיה הלבנה ורוסיה, רומניה, הונגריה, אוסטריה, צ'כיה, פולין, בולגריה וסלובקיה. דנמרק, שוודיה, נורווגיה, גרמניה, צרפת, הולנד, בלגיה, ספרד, בריטניה, פורטוגל, איטליה ועוד.

עוד שוני בין הלומדים, ביחס למה שהכרנו בעבר, נוגע להבדלים במעמדם האזרחי ולאופק הישארותם בארץ. אופק הישארותם בארץ של עולה חדש, בעל תעודת זהות כחולה, שונה מזה של תושב ארעי בעל תעודת הזהות כתומה, ושניהם שונים מפליט וממהגר עבודה הנדרשים לחדש את אשרת השהייה שלהם אחת לכמה חודשים או שנה, ומצבם אחר מ'מהגרי אהבה', שהם בני ובנות הזוג הלא-יהודים של ישראלים, שגם מעמדם האזרחי מותנה וארעי וצריך להתחדש אחת לכל פרק זמן.

רינה ענבר היא מורה לעברית באולפנים. לימדה במוסדות לימוד אקדמיים וקהילתיים בארץ ובחול. בעלת תואר מוסמך במדעי הרוח, האוניברסיטה העברית. בוגרת התוכנית 'ביבליותרפיה ככלי בהוראה' במכללת לוינסקי. ההצעות במאמר זה לקוחות מתוכנית לימודים ייחודית בנושא זה שהיא כותבת.

בנוסף ובתוך כל אלה קיים ערב רב של זהויות, השקפות, רצונות ועמדות שונים ומנוגדים, ובכלל זה אנטי ציונות, אנטי יהדות ואנטי ישראליות. מן העבר השני, כידוע, גם החברה הישראלית היא רבת פנים ומתקיימים - כמו גם נלחמים - בה פרשנויות וקולות שונים של הציונות ושל הישראליות.

השתמעויות לגבי תפקידו של האולפן

מה זה אומר מבחינת תפקידו ותפקודו של האולפן? בעבר היה לאולפן תפקיד בחינוך מבוגרים והוא נטל חלק ביצירת כור ההיתוך הישראלי, זאת בנוסף להיותו מוסד המקנה שפה, שגם דרכה 'התחשל כור ההיתוך'. דרך פעולה זו התאימה לתקופה שבה ללומדים עצמם, למוסד הלימודי ולמורה היה בדרך כלל מכנה משותף רב עוצמה, שהשתלב במגמה החברתית הכללית (גם אם בתוך החברה היה כידוע, פילוג אידיאולוגי). המכנה המשותף היה: האמונה בציונות והשאיפה לישראליות ולהשתלבות בחברה הישראלית. לעומת זאת כיום, כשהגיוון הדתי והלאומי של הלומדים כה גדול, נשאלת השאלה: האם יש מכנה משותף בין הלומדים לבין עצמם ובינם לבין המורה והמוסד הלימודי, ואם כן - מהו? ועוד:

האם בשל המורכבות יש להצטמצם להקניית שפה בלבד, או שכמו בעבר, עדיין יש לאולפן תפקיד בחיבורם ובקישורם של הלומדים אל תוכני הציונות, החברה הישראלית והישראליות? התפיסה שבבסיס מאמר זה היא כי גם כיום, כבעבר, יש לאולפן תפקיד בחברה הישראלית, וכי גם כיום, מטרת-העל שלו היא החיבור של הלומד אל ערכי היסוד והתכנים של הציונות - בעיקר 'האתוס הציוני-דמוקרטי', הישראליות והחברה הישראלית.

תוכנית לימודים - ברוח הבנת ההווה

בהתאם לכך אנו מציעים תוכנית לימודים הנותנת מקום לשונות ומאירה את הייחודיות של הלומד ואת הגישה אליו כאינדיווידואל גם כשהיא עוסקת בתכנים משותפים - למשל: ירושלים. המטרה היא לאפשר בשלבים מאוחרים יותר חיבור כלשהו בין הלומדים לבין עצמם וחיבור 'אלינו', החברה שבתוכה הם חיים.

האמצעים שאנו מציעים: המודעות והרגישות של המורה, שיחות עם התלמידים, ובעיקר - **כלים השאולים מגישת הביבליותרפיה.**

נאיר כאן את עקרונות היסוד של הביבליותרפיה ונעמוד על אפשרות יישומם באולפן. נקודת המוצא של הביבליותרפיה היא שיש כוח מרפא למילים, לטקסט, לדברים כתובים הנקראים². מה צריך לרפא?

1 השוו לעניין זה מ"מ בובר, חינוך מבוגרים נוכח משבר זהות לאומי. גדיש טו, 2015.

2 אדיר כהן, סיפור הנפש: ביבליותרפיה הלכה למעשה, א. תל אביב 1990.

עלייה כהגירה היא סוג של משבר. לעתים היא מתרחשת בעקבות משבר אשר קדם לה בארץ המוצא. גילויי אנטישמיות, פגיעה וטרור נגד יהודים, מצב כלכלי קשה, מלחמות - כל אלה יכולים להוות מניע להגירה/לעלייה, שמטרתה שיפור תנאי החיים והצלה. אולם המעבר לארץ חדשה מציב בפני המהגר אתגרים לא פשוטים: מחד גיסא פרידה, עזיבה, נטישה של העולם שהיה מוכר לו עד אותה עת, ומאידך גיסא מפגש עם מציאות לא מוכרת, חדשה, בתחומי חיים רבים.

ההגירה עשויה לנבוע ממשבר, ובזמן-זמנית היא גם יוצרת משבר.

מה נשבר?

טלו כל מה שפעם היה שלכם ושהוא חלק מעצמכם, מה'אני' שלכם, מהזהות שלכם ותרחיקו אותו מעצמכם. במקומו שימו דבר אחר: שפה אחרת, נוף אחר, מערכת ערכים אחרת, מזג אוויר אחר, אוכל אחר, עיתון אחר, בית אחר, לעיתים שם אחר שאתם מאמצים, מקצוע אחר... הכול נשבר. הכול מתחלף ומשתנה, עד שהמצב מגיע לכדי מה שאמר לי תלמיד באולפן, עורך דין בארץ מוצאו: 'פה בארץ אני כלום, וככה גם מתנהגים אליו'.

הפירוש המילוני של הגירה הוא: 'אמיגרציה, יציאה מארץ המולדת לארץ אחרת להשתקע בה'. כלומר מדובר בתהליך שקצה אחד שלו: יציאה (עזיבה, נטישה, בריחה) מארץ אחת, היא 'ארץ האם', ובקצהו השני ההגעה (מעבר, היקלטות, ההשתקעות) בארץ החדשה, היא ארץ היעד, שלפעמים מאמצים אותה כמולדת חדשה, כפי שמבטאות שורותיה הידועות של המשוררת לאה גולדברג בשירה 'אורן':

אולי רק ציפורי-מסע יודעות -

כשהן תלויות בין ארץ ושמים -

את זה הכאב של שתי המולדות.

בדרך כלל כחברה קולטת אנו מתמקדים בקצה השני של התהליך: במעבר, בהיקלטות ובהשתקעות. באולפן אנו מקנים את השפה, ומתווכים את ערכי התרבות ואת כללי ההתנהגות המקומיים. פחות מכך אנו מפנים את תשומת לבנו לקצה הראשון של התהליך: הסיבות והנסיבות שבהן התקבלה ההחלטה להגר, המסע, ההתחלה בישראל וכיוצא בזה. כפי שביטא זאת אדיר כהן: 'דווקא במדינה קולטת עלייה, שבמשך כל שנותיה היא מתמודדת עם קליטתם של מאות אלפי עקורים המגיעים אליה... נודע מקום חשוב להתמודדות עם הבעיות הנפשיות והחברתיות הקשות של עקירה, ההינתקות מנופי הילדות והצורך להיקלט בחברה חדשה, לצמוח לתוכם של נופים חדשים, להסתגל לאנשים חדשים ולהתחיל חיים מבראשית'.³

שירים לעבודה באולפן ה'חדש'

'לכל איש יש שם'

זהו, כידוע, שם שירה של המשוררת זלדה, שבו מבוטאת התפיסה כי מהותו של האדם באה לידי ביטוי גם כמכלול וגם בפרטים, וכי זהותו קשורה בשורשיו התרבותיים, הרוחניים והפיזיים.

3 הנ"ל, לחלום בעיניים פקוחות. תל-אביב 2005, עמ' 120.

חשיבותו של שיר זה, מבחינתו של הלומד, היא שבהיותו מבטא תעודת זהות רוחנית, נפשית ורגשית, הוא מפגיש אותו עם זהותו כפי שהוא מכיר אותה (להבדיל מהאופן שבו הוא נתפס בסביבתו החדשה) ומעורר מחדש את תחושת הזהות הקבועה, הבלתי משתנית, זו שאינה תלויה בנסיבות חיצוניות - להבדיל מהתלות בנסיבות חיצוניות ומהארעיות המאפיינת את חיי העולה ו/או המהגר. כך מוענקת לו תחושת חירות המאפשרת הגדרה עצמית על פי קני מידה רוחניים שאינם תלויים במצב.

הצעת עבודה על השיר:

1. קרא/קראי את השורה הבאה והסבר/והסבירי אותה:
'לכל איש יש שם שנתן לו אלוהים ונתנו לו אביו ואמו...' (זלדה).
2. ענה על השאלות:
 - א. מה שמך?
 - ב. מי נתן לך את השם ומדוע?
 - ג. האם יש סיפור כלשהו הקשור לשם שלך?

3. שתף/שתפי חבר.
4. שתף/שתפי את הכיתה.
5. קרא/קראי את השורה הבאה והסבר/והסבירי אותה:
'לכל איש יש שם שנתן לו אלוהים...'
6. ענה/עני על השאלות:
 - א. האם את/ה מאמין/ה באלוהים?
 - ב. מי/מה האלוהים שלך?
 - ג. האם יש הבדל בין השם שנותנים אבא ואימא והשם 'שנתן אלוהים'?
 - ד. מה משמעות ההבדל?

7. שתף/שתפי חבר.
8. שתף/שתפי את הכיתה.

חשיבות העיסוק בנושאים אלה: הבנת השם האישי וסיפורו באמצעות התחברות אל אבא ואימא כמו גם התחברות אל 'אלוהים' או אל מה שהלומד רואה כבעל ערך מיוחד מבחינתו.

עיסוק כזה מאפשר ללומד לדלג על הסממנים של אי שייכותו ולחוות את עצמו, כמו גם להתחבר אל חבריו לכיתה, ממקום אישי, פנימי, עמוק, קבוע ויסודי יותר מאשר על בסיס סממני מצבו/ מעמדו היחסי והארעי העכשווי, המצביעים יותר על אי שייכותו. בנסיבות אלה של אי ודאות יש בכך סוג של הקלה או ריפוי.

'מסע ללא שם'

בניגוד לחוויית היותך 'בעל שם' ומחובר להוויה ניתנת להגדרה, כפי שחווינו בשירה של זלדה, חוויית ההגירה יוצרת מציאות או תחושת מציאות של אדם 'לא מוכר' על ידי סביבתו. תחושה זו באה לידי ביטוי בשירה של המשוררת לאה גולדברג, 'מסע ללא שם'. השיר מובא כאן בשלמותו.

מסע ללא שם/ לאה גולדברג

זה שבועות שאיש אינו פונה
אלי בשמי, וזה פשוט מאוד:
התוכיים שבמטבח ביתי
עוד לא למדו אותו,
האנשים בכל רחבי העיר
אינם יודעים אותו,
והוא קיים רק על נייר, בכתב,
ואין לו קול, ואין לו צליל ותו.
ימים אני הולכת ללא שם
ברחוב שאני יודעת את שמו,
שעות אני יושבת ללא שם
מול עץ שאני יודעת את שמו,
ולפרקים אני חושבת ללא שם
על מי שאינני יודעת את שמו.

הצעת עבודה על השיר:

1. קרא/קראי את השיר וסמן/וסמני את השורות המדברות אליך/אלייך ביותר.
2. העתק/העתיקי את השורות האלה.

3. מה אומרות לך השורות שבחרת?

4. האם יש/ היו לך חוויות דומות בארץ (או בחו"ל)?

5. בזוגות: שתף/שתפי חבר (בחויות, בזיכרונות).

6. שיחה במליאת הכיתה: כיצד מבטא השיר תחושות וחוויות שלנו.

משמנתה של מולדת

לכל איש יש שם שנתנה לו תבנית נוף מולדתו

נושא חשוב ומרכזי נוסף הוא משמעותה של המולדת. בדומה למקור השם ולאמונה באלוהים נושא זה מקשר את הלומד אל כלל עולמו והווייתו הבלתי תלויים, כמו זיכרונות ילדות, נוף הבית, החגים, המסורת, האוכל, עונות השנה והמנהגים. בשירה של זלדה, שכבר הוצג לעיל, יש כמה שורות המצביעות על הוויית המולדת. להלן הצעת עבודה על השיר בהיבט זה.

לכל איש יש שם שנתנו לו חגיו...

א. כתוב/כתבי או ספר/ספרי:

אלו חגים חוגגים במולדת שלך? איזה חג אתה הכי אוהב?

מה אתה הכי אוהב בו?

העזר במילים:

מנהג מסורת רקע בגדים אוכל דת תרבות צום חגיגה משמעות עם טקס תפילה אמונה משפחה קהילה מסגד כנסייה בית כנסת

שורה נוספת:

'לכל איש יש שם שנתנו לו ההרים ונתנו לו כתליו...'

א. כתוב/כתבי או ספר/ספרי:

איך נראה הנוף במולדת שלך? מה אתה הכי אוהב/ אתה הכי אוהבת בנוף הזה?

העזר במלים:

הר נחל עמק יער מדבר גבעה ים שדה אגם חוף עיר כפר
יבש צר גבוה עמוק מלא גדול ארוך נמוך רחב קטן ריק
צפון דרום מזרח מערב מרכז
ב. שתף/שתפי חבר.
ג. שתף/שתפי את הכיתה.
ד. הצג/הציגי תמונות של ארץ מולדתך.

נושא העקירה והפרדה

כאמור, להגירה יש משמעות רגשית, בהיותה כוללת עקירה ממקום ופרידה מאנשים.
הנה הצעת עבודה על שירו של נתן יונתן העוסק בנושא זה:

חופים הם לפעמים

חופים הם לפעמים געגועים לנחל.

ראיתי פעם חוף שנחל עזבו

עם לב שבור של חול ואבן.

והאדם גם הוא יכול להישאר

נטוש ובלי כוחות

ממש כמו החוף.

כתוב:

1. מה אומרות לך המילים 'חופים הם לפעמים געגועים'?
2. האם אתה מתגעגע/את מתגעגעת לפעמים?
3. למי אתה מתגעגע?
4. למה אתה מתגעגע?
5. מתי אתה מתגעגע?

6. סמן/סמני את השורות המדברות אליך ביותר.
7. העתק/העתיקי את השורות האלה.
8. מה אומרות לך השורות האלה?

סיכום

נחזור לנקודת המוצא: יהודי, מוסלמי, נוצרי, סיני, רוסי וסודני נכנסים לכיתה... זו לא התחלה של בדיחה אלא נקודת היציאה למסע שהוא גם אתגר ומשימה. אתגר - משום הקושי שבמציאת מכנה משותף בין תלמידים הבאים מרקעים שונים ומגוונים; משימה - משום החשיבות שבבניית דיאלוג עם הקצוות השונים, על מנת לתרום לסיכויי השתלבות עתידית בחברה הישראלית.

כבעבר גם כיום, לאולפן תפקיד לימודי וחינוכי. אך ייתכן שהיום, יותר מאשר בעבר, מוטל עליו גם תפקיד חברתי בעל משמעות מכרעת, לתת ביטוי ומקום לגיוון שנוכח בכיתות וכבר ניכר גם ברחוב הישראלי. חיוני מתמיד שנגבש את אופן התייחסותנו אל הגוונים האלה ונחלוק כבוד לכל אחד ואחד מהם. עלינו לחפש דרכים לחבר את תלמידינו החדשים לתכנים המרכזיים של האתוס הציוני ולשלבם בחברה הישראלית.